

Euskal Herria ezagutuz

IRUÑEA

Euskaldunen hiri buruzagia

Horixe idatzi zuen Etxeberri Sarakoak duela 300 urte Iruñeari buruz, behiala gure hiriburu nagusia izan baitzen, bai eta arras euskalduna ere. Hiriaren lehen izenetik toki-izen gehienetaraino, ezin konta ahala eraikin, txoko eta karrika daude alde edo moldez euskarari lotuta, Iruñean bertan sortu berri den Labrit Tours turismo-zerbitzuko gidarien eskutik ohartuko garen bezalaxe.

| KIKE DIEZ DE ULTZURRUN |

SAN FERMIMEN IRUDIA dagoen San Lorentzo eliza ondotik abiatu, inguru horretako hainbat kalek euskal izena izan zuten Erdi Aroan: Arriasorantza, Zakudinda edo zakugileen kalea, Urradinda edo urregileen kalea, bai eta Sanduandia ere, bertan dagoen baselizako Ama Birjinaren irudia handia delako. Han bertan nekazariaren kofradiaren ospitalea zegoen, eta iruindarrek kofradiari “laginobrari” esaten zioten.

Hiriaren ipar harresira joan gara, hurbil baitago. Ederki ohartuko gara hasierako Iruñea hura muino baten gainean eraikia zegoela, Arga ibaiak babes-tua. Ederra da ikuspegia; gure begiradapean Arga eta erreka bazter zuhaiztuak daude, iparraldeko auzoak (Arrotxapea, Txantrea), hainbat herri (Artika, Antsoain, Berriozar...) eta mendi-kasko aunitz; lehena, Ezkabamendi; urrutiago, Sarbil, Txurregi, Beriain, Artxueta... Aurtengo eurien eraginez uzta atzeratu bada ere, garagarrak eta gariak horaildu egin dira eta hasia da agorraldia. Urteroko kontua. Ez da euskarari egotzi ohi zaion kolorea ageri—kolore berdea, alegia—, bestelakoa baizik. Urtero bezala, Iruñerriko

mendiak gorritu eta bazterrak oro idortuko dira, hemengo nekazari guztiak euskaldunak zirenean gertatzen zen bezala. Horrelako paisaia lehorrak ere baditu euskarak, baditu Euskal Herriak, maiz ahaztu egiten bazaigu ere.

Larreko-ren urratsen xerka

Harresi-lerroari jarraiki, Santo Domingo aldapara iritsi eta eskaile-ra mehar pikoak igoko ditugu Nafarroako Museora iristeko. Lehenago,

Erdi Aroko Iruñea zatitu hartako burguetako bat izan zen San Saturnino, gaskoiz eta okzitaneraz mintzo zen jendeak jendeztatua

ospitalea izan zen, eta gerra garaian, nor eta sendagile euskaldun bat izan zen bertako zuzendaria; hots, Pablo Fermin Irigarai *Larreko* euskal idazle auriztarra. Urte hits eta latz haieran bizi izandakoak eta sentipenak *Gerla urte gezur urte* liburu mardulean idatzi zituen, sekretuan idatzi ere. Izenburua guztiz adierazgarria da. Altxamenduak, jakina, errotik

moztu zuen euskararen aldeko mugimendua, eta giro hura ikusita, euskara Nafarroa Garaitik erabat desagertuko zela pentsatzen zuen eta Iparraldetik ekarri beharko zela Hegoaldera.

Santo Domingo aldapan gora joan gara, ez noski zezenen adinako abiadura, eta eskuinaldeko eskaileak igota, Erdi Aroko San Saturnino eliza agertuko zaigu, hiriko euskaldunek Jaun Done Saturdi erraten ziotena. Erdi Aroko Iruñea zatitu hartako burguetako bat izan zen San Saturnino, gaskoiz eta okzitaneraz mintzo zen jendeak jendeztatua, baina hizkuntza horiek itzali zirenean, euskara guztiz zabaldu zen burgu horretan, San Saturninoko eliztaren hizkuntza nagusia izateraino, apez batek XVII. mendean erdialdean idatzi zuen bezala: aitortzera etortzen zaizkidan ehun pertsonatik laurogeita hamarrek euskaraz egiten dute aitortpena. Elizatik hurbil, hainbat moldiztegi zeuden eta XVIII. mendean euskarazko hainbat liburu argitaratu ziren. Sebastian Mendibururen *Jesusen amore-nequeei dagozten cembait otoitz-gai*, adibidez, *Iruñeko libruquille Juan Antonio Castellaren echean* (1760).

Zumakalarregiren atea edo Frantziako atea, hiriaren ipar harresian.

PEDRO TAPIAS-BASKIMAGEN

PEDRO TAPIAS-BASKIMAGEN

Ezkerrean, San Saturnino eliza. Eskuinean, katedralaren aurrealde neoklasikoa.

Erresuma zaharraren diru-kontuak

Eliza zedarritzen duen Ansoleaga karrika meharrean gora, ezkerraldean Zaldiko Maldiko euskal elkarte ospetsua utzi eta Comptos Ganberaren eraikinaren parera ailegatuko gara. Gezurra badirudi ere, Iruñeko tokirik garaienean gaude. Iruñeko etxe zibil gotiko bakarra da eta, bertan, mendez mende, Erresuma zaharreko diru-kontu publikoak aztertu eta begiratu zituzten. Nafarroa probintzia huts bihurtu zenean, ordea, Kontuen Ganbera desagertu eta eraikin horretan bestelako erakundeak aritu ziren. XIX. mendeko Euskara

Elkargoak, esaterako, hantxe egiten zituen batzar nagusiak. Han elkartu ziren, beraz, Campion, Iturralde y Suit eta makina bat iruindar euskaltzale, urte sail luzean. Honatx elkargoaren asmoak, Mercaderes karrikako Lorda moldiztegian inprimatzen zuten *Euskara* aldizkarian 1878an agertu bezala: “...asmoak dira gordeztea, galtzera utzi gabe, ta edatzea aldaitequen gucian euskarazko mintzaira”. Eraikin berean, gainera, gerra ondoko lehen euskaltegi publikoa zabaldu zuen Nafarroako Diputazioak 1950ean, euskararen akademia izenarekin. Urtebete eman zuen Kontuen Ganberan, gero katedral ondoko merkataritza eskolara eraman baitzuten, bigarren urtean ikasle kopurua handitu zelako.

“Batzuk badoaz, besteok bagatoz”

Ansoleaga kalean atzera egin, Francisco Seminarioren

pasabide estalitik Udaletxe plazan agertu eta Txapitela karrika aldapatsua joko dugu, hantxe oihal denda bat izan baitzuen Joan de Amendux iruindarrak, XVI. mendean. Haur zelarik umezurtz geldituta, aitatzik Erriberara eraman zuen, eta gero Zaragozara, ofizio bat ikasteko; gaztearen bizitza, ordea, ez zen onbideratu. Elegia ezagun bat idatzi zuen, bere bizimolde zorigaitzokoaren adierazgarri: *Hemen natza ortzirik*. Txapitelan, bestalde, Arturo Campionen etxea dago. Bere bizitzaren azken urteetan hainbat omenaldi egin zizkioten, euskararen alde 80 urtean egindako lanaren esker onean. Halakoetan pentsamendu batek iluntzen zion gogoak: “Bizitza osoa eman dugu euskararen galera geldiarazi nahian, baina batzuk badoaz, eta besteak ez datoz”. Hau da, euskaldunak hiltzen dira eta berririk (haurrik, gazterik) ez dator. Iruñeko lehen ikastolako hurrek omenaldia ere egin

Ansoleaga karrikan antzinako Comptos Ganbera dago. Nafarroa probintzia huts bihurtzeaz geroztik, eraikin horretan bestelako erakundeak aritu dira

zioten Txapitelako etxean, 1934ko udaberrian, eta ekitaldi horrexek gure Campion xaharra biziki poztu zuen, haurrek plaka hau oparitu baitzioten: “Batzuk badoaz, baina besteok bagatoz”.

Ondoren katedral aldera joko dugu, gure ibilia Nabarrieriako iturriaren ondoan pausatzeko. Nabarrieria auzoa iruindarren lehen bizilekua izan zen. Han historiaurreko aztarnak agertu dira, hura ere lehen muino harresitua izan zen, baskoien hiri nagusia, erromatarren garaiko boteregunea, Erdi Aroan errotik suntsitua eta berreraikia. Garai batean, Zugarondo plaza erraten zitzaion, zumar handi bat zegoelako. Plaza erdian, egun, uraren murmurioa adituko dugu, iturria, sormen-iturria, parean Alexander Tapia Perurena euskal olerkaria jaio baitzen, bere gurasoek gobernatzen zuten argizari, kandela eta txokolate dendaren altzoan.

Garai bateko Comptos Ganberaren egoitza, Iruñeko tokirik garaienean.

Ciga, Agerre, Laboa...

Gorago, katedralerako bidean, Javier Cigaren sortetxea ikusiko dugu; pintore euskaltzalea, hamaika margolan ezagunen egilea, Sanferminetako kartel ugariaren sortzailea, Iruñeko zinegotzia. Eta are gorago, katedralaren parean, Dormitaleria eta Kuria kaleen artean, Jose Agerre euskal idazle eta kazetaria jaio zen, txupinazoari *zirtapumpa* esaten ziona, kulturaz jantzia, eleanitza, dotorea, liburutegi handi baten jabea. Larreko, Tapia Perurena, Ciga, Agerre... 1936ko uztailaren 18tik aitzinera jasan eta ikusitakoen ondorioz, sormena lantzen jarraitzeko gogorik gabe gelditu ziren haietako batzuk. Bidenabar, katedralaren aurre-

aurrean geldirik gaudela, fatxada neoklasikoari erreparatuko diogu. Fatxadak ez du zerikusirik batere barnealde gotikoarekin. Bertako artxiboan euskarari *lingua navarrorum* erraten zaion agiria agertu zen. 1167. urtekoa da.

Bukatzeko, katedralaren saihets batean dagoen San Jose plaza txiki zuhaitzura iritsiko gara, guztiz aproposa udako bero zakarrear egoteko. Urte sail luzean merkataritza eskola bertako eraikin batean egon zen, eta eskola horretan arestian aipatu dugun euskaltegi publikoa. Euskaltegiko ikasleen artean, gazte donostiar bat zebilen, Iruñera medikuntza ikastera etorritakoa, haur denborako euskara hingatua

berreskuratu nahian. Mikel Laboa zuen izena. Plazako etxe bateko bigarren solairuan, bestalde, gerra ondorengo lehen ikastolaren bigarren urtea iragan zen, 1966-1967 ikasturtean. 30en bat neskato-mutiko ziren, egun euskaraz ikasten duten milaka haur eta gaztetxo iruindarren aitzindariak eta azken hamarkada hauetan Iruñean izandako euskal loraldiaren abiaburuetako bat. ■

Bisitatu
Ihesi.com,
aisialdirako
webgune parte-
hartzailea.

Iruñeko Planetarioa
Antso Ramirez kalea, z/g
Iruñea
www.pamplonario.org